

НАСИЉЕ У ЛОКАЛНИМ ШКОЛАМА И СРЕДИНАМА

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

У оквиру пројекта: "Научимо жирафећи језик! Обука младих за примену техника ненасилне комуникације и мирног решавања сукоба" који спроводи Удружење "Свет речи" из Велике Планае уз подршку Министарства туризма и омладине и Екуменске иницијативе жена, спроведено је истраживање на тему вршњачког насиља у школама.

ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА

1. Доћи до сазнања како млади адолесцентног узраста схватају насиље у друштву и школи;
2. Сазнати које су доминантне врсте насиља у школи и како млади на њих реагују;
3. Сазнати колико млади мисле да су школе безбедна места;
4. Сазнати колико сматрају да су оспособљени да реагују превентивно и у ситуацијама инцидената;
5. Сазнати који односи су им важни, тј. са којим особама им је важно да имају добар однос;
6. Сазнати које дневне активности су важне младима средњошколског узраста.

УЗОРАК ИСТРАЖИВАЊА 183 испитаника адолесцената средњошколског узраста.

МЕТОД И ТЕХНИКА ДОЛАЗЕЊА ДО ПОДАТАКА – Подаци су прикупљени упитником који је конструисан за потребе овог истраживања. Техника прикупљања података обављена је електронским путем Googl upitnik.

УВОД

Током ове 2023. године дошло је до велике ескалације насиља у нашим школама и друштву. Почело је „несташлуком“ средњошколаца у Трстенику када су измакли столицу наставници и проузроковали њен физички пад, повреде и психичку патњу, а наставило се веома кобним догађајима у Београдској основној школи и Младеновцу. Масовна убиства у школама о чему смо слушали у свету догодило се у Београду у Основној школи „Владислав Рибникар“ у којој је ученик седмог разреда убио 9 својих школских другова и другарица и чувара. Старији адолесцент је то исто учинио пуцајући на своје вршњаке у Младеновцу.

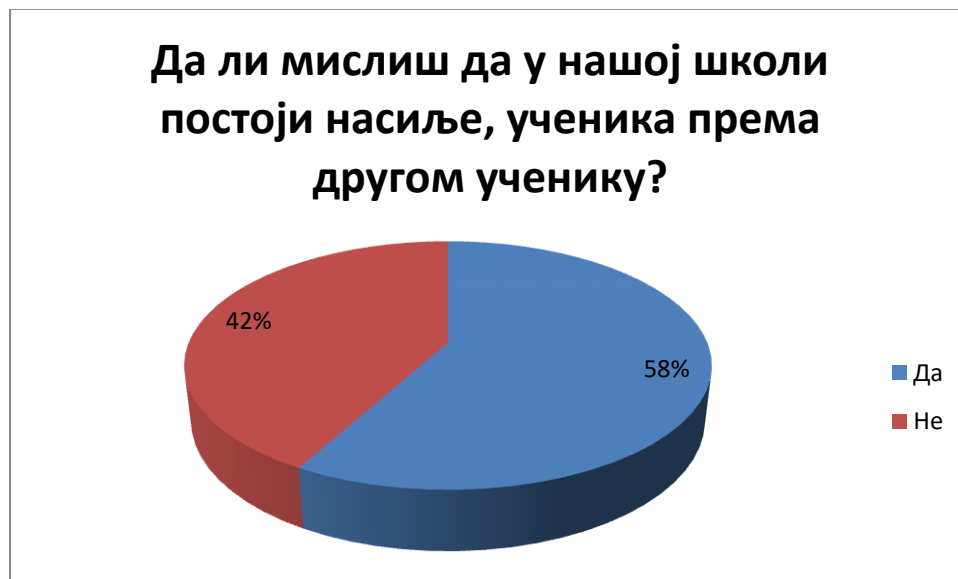
И поред реаговања јавности и предузимања мера у просвети ништа се није побољшало, чак напротив. Нека од тих насиља имала су велике и кобне последице са тешким повредама и смртним исходима. Опет реакције јавности, просветних власти, полиције и опет још горе стање.

Збуњени пред овом појавом, а заинтересовани да дамо свој допринос у превазилажењу настале појаве урадили смо акционо истраживање о схватању и доживљавању насиља од стране адолесцената из наше локалне средине.

КО СВЕ ЧИНИ НАСИЉЕ У ШКОЛИ И ДРУШТВУ?

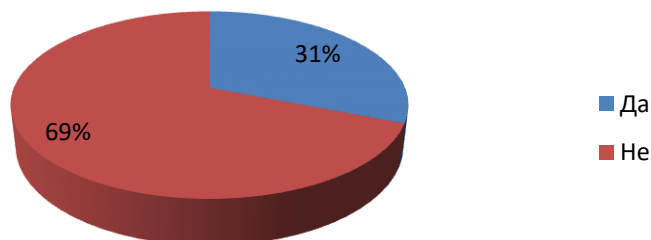
С обзиром да образовно-васпитни процес укључује наставнике и ученике који су у сталној интеракцији интересовало нас је у којој интеракцији се појављују односи који се могу оценити као насиље.

Испитаници сматрају је највише насиља од ученика ка ученику. Тако мисли 58%, док 42% мисли да насиља нема.

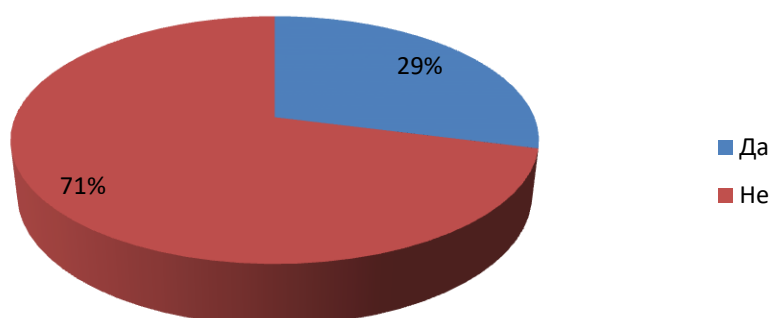
Да постоји насиље од ученика према наставницима мисли 31%, док 69% сматра да не постоји.

Да ли мислиш да у нашој школи постоји насиље ученика према наставнику?

Да постоји насиље од наставника према ученицима сматра 29%, а 71% да не постоји.

Да ли мислиш да у нашој школи постоји насиље наставника према ученику?

НАСИЉЕ ОД - КА	ДА	НЕ
Ученик – ученик	58%	42%
Ученик –наставник	31%	69%
Наставник-ученик	29%	71%

Добијени подаци указују на постојање насилног понашања у школи. Највише је међу ученицима, што представља вид вршњачког насиља, које се показује као веома опасно и често је праћено тешким последицама по жртву и укупну атмосферу у разреду.

Показано је да постоји доста висок проценат ученичког насиља према наставницима, што указује на немоћ наставника да моделују прихватљиво понашање ученика и тако на њих васпитно делују. Истраживања о насиљу над наставницима су скорашњег датума, пошто

већина наставника који су доживали насилничко понашање ученика о томе ћути. Уврежено је мишљење да такви наставници немају компетенције да успешно управљају одељењима, што чини да они врше аутоцензуру и насиље не пријављују. Овакво понашање показане немоћи је чест алиби насилним ученицима да наставе са такви понашањем, примењују још лошије поступке и буду модел неким својим вршњацима.

Резултати показују да постоји понашање наставника које ученици доживљавају као насилничко. Ово је вероватно и резултат укорене праксе и схватања да је насиље наставника дозвољено, пошто је било чак и пожељно – ученик је доноси шибу, прут чиме је био тучен. У неким периода сматрано је за неопходно, што се и данас може срести као вредносни став неких наставника и родитеља. У оваквим ситуација наставник постаје лош модел за понашање ученика и неки настоје да следе баш овакав модел. Тиме добијамо ситуацију где насиље које користи ауторитет, ствара услове за даље насиље.

Ове одговоре допуњује објашњење које су дали испитаници одговарајући на питање: **Ко све чини насиље, да ли се оно одвија само између младих, или има случајева у којима одрасли чине насиље?**

Да насиље чине СВИ одговорило је 19% /35/ испитаника. Њихови одговори су следећи:
Сви

- Има и младих и одраслих
- Дешава се између свих
- Сви могу да чине насиље
- Дешава се свима
- Подједнако је
- Наравно да има, не верујем у школи, јер у нашој школи нисам приметила насиље над одраслима
- Сви живи људи могу да чине насиље.
- Наставници и ученици
- Па насиље чине и млађи и старији, углавном ученици, родитељи над децом.
- Није битно до година, свако може да буде насилник.
- Има различитих случајева
- Има и у старијем и у млађем друштву

Један број испитаника 12% /22/ сматра да насиље чине млади.

- Млади
- Највише између младих
- Између ђака је најчешће
- Најчешће је код младих али заступљено је и код одраслих али наравно јако мање
- У оба случаја се одвија само у младим више
- Па сигурно да има, али ја сам био сведок само насиља између младих.
- Између деце углавном
- Прва година је најгора

Неки испитаници мисле супротно, да насиље врше углавном старији 8%/15/

- Има случајева где и одрасли врше насиље
- Међу одраслима
- И одрасли чине насиље
- И одрасли, само се крију.
- Врло могуће и одрасли на журкама, али не знам.
- Постоје случајеви у којима родитељи неког детета врше насиље над другим дететом како би одбранили своје дете
- Насиље могу да учине сви, према информацијама које нам сервирају медији, закључујем да је насиље присутније код одраслих.
- Има и тога када се родитељи укључе
- Има и случајева код одраслих, а насиље чине 2 или више особе.

Један број испитаника 6% /11/ наводи да не зна /5/, није упознат са ситуацијом /2/, не занима их /1/, ништа није намерно /3/

Велики број испитаника 47% /86/ није дао одговор.

ЖРТВЕ НАСИЉА У ШКОЛИ

Према мишљењу испитаника жртве насиља међу ученицима су:

1. надарени ученици 43% /75/,
2. просечни ученици 21% /37/,
3. немирни ученици 20% 36/ а
4. лоши ученици 16% /29/.

Следећи одговори указују на категорије ученика које су изложене насиљу у школи према полу. Највише њих сматра да је изложеност насиљу подједнака 57% /101/, да су више насиљу изложени ученици 31% /56/, него ученице 12% /22/.

Према сопственој процени 68% /123/ испитаника сматра да нису биле жртва насиља, док 32% /57/ сматра да су били/е.

АКТИВНОСТИ ЖРТАВА И ОКРУЖЕЊА У СИТУАЦИЈАМА НАСИЉА

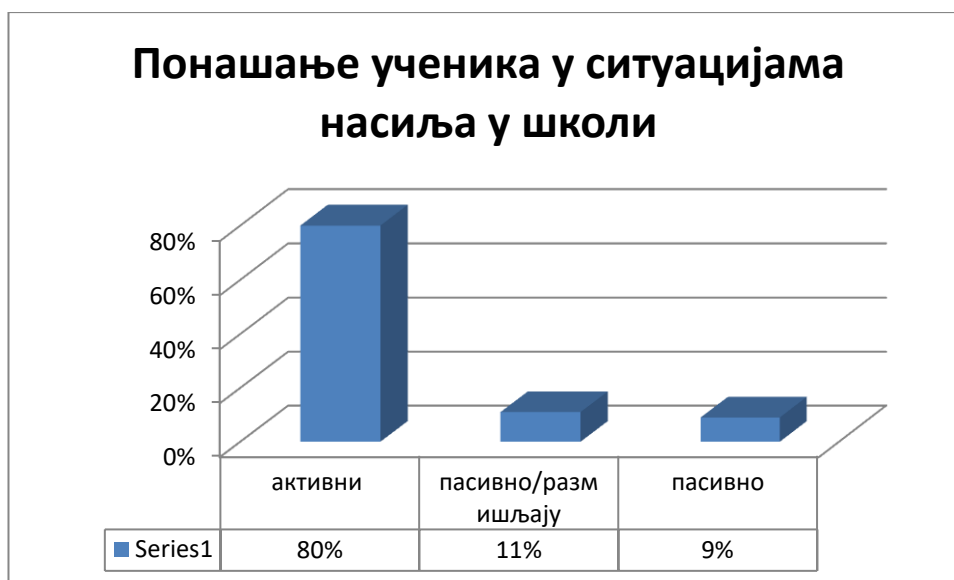
Испитаници сматрају да особе када се над њима врши насиље преузимају неке од следећих активности:

1. саопштавају родитељима да их неко малтретира 39% /67/,
2. саопштавају другу, другарици 26% /45/,
3. никоме, ћуте о томе 21% /37/ ,
4. саопштавају неком у школи (наставнику, психологу...) 14% /24/

У ситуацијама када приметите да се дешава насиље над неким већина ученика се понаша активно тако што:

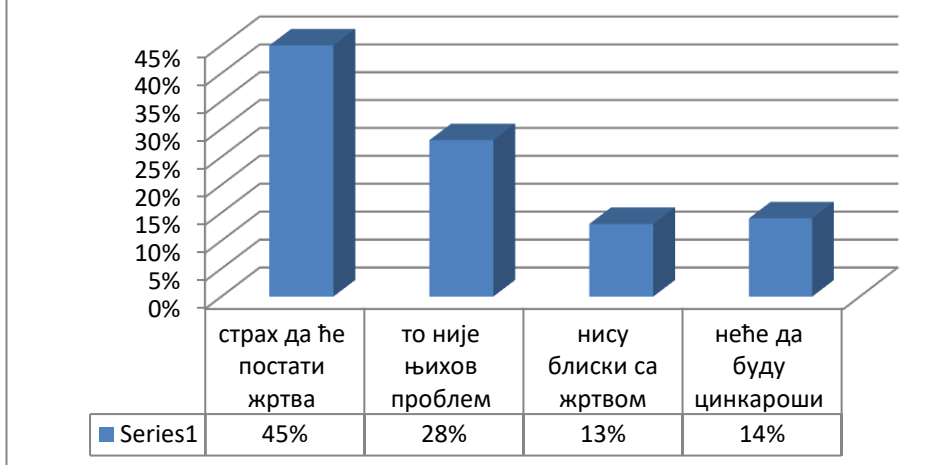
- покушава да спречи 50% /89/,
- пријављује наставнику 25% /45/
- кажу родитељима 5% /9/.

Један део ученика је пасиван, али размишља да би требало нешто да учини 11 % /21/. Доста велики број ученика 9% /16/ понаша се пасивно, не предузимају ништа пошто сматрају да то није њихова ствар.

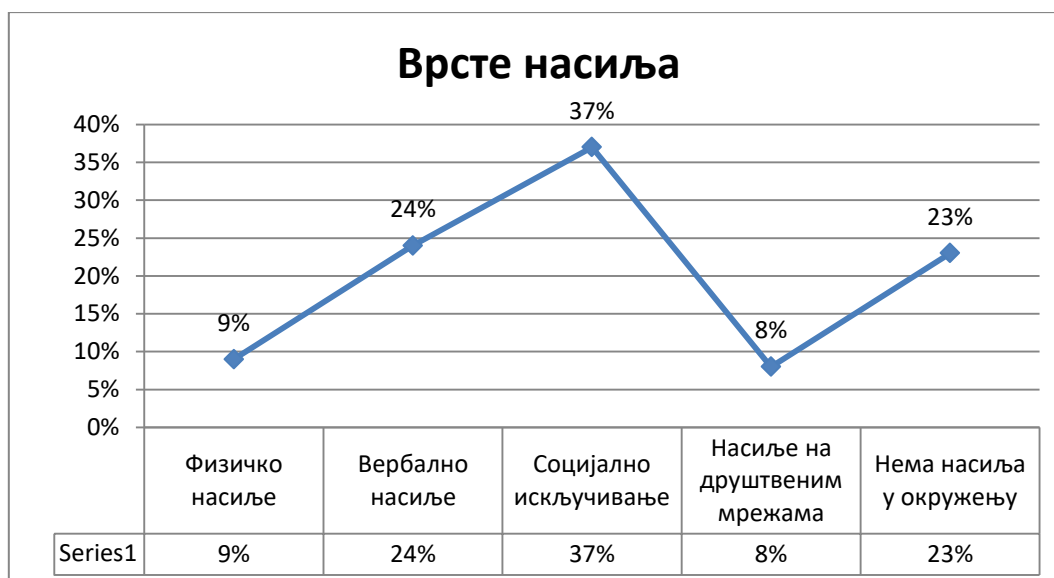
Посебно нас је интересовало зашто неки ученици не желе да пријаве насиље. Највише њих се боји да ће сами постати жртве ако пријаве, а таквих је 45%, нешто мање од половине. Велики број ученика 28% /једна трећина/ сматра да то није њихов проблем, док 13% особу која трпи насиље не доживљава као блиску. Од укупног броја испитаника, њих 14% сматра да је поступак пријављивања неморалним, и то означава појмом цинкаре.

Разлог за нереаговање - пасивност

ВРСТЕ НАСИЉА У ШКОЛИ

Ученици уочавају различите врсте насиља у школи. Сврстали смо их у четири категорије. То су: физичко насиље, вербално насиље, насиље на друштвеним мрежама и социјално искључење. Доста велики број ученика сматра да нема насиља у њиховом окружењу. Добијени подаци указују на висок проценат социјалног искључења и вербалног насиља. Приближан је проценат физичког насиља и насиља на друштвеним мрежама. Може се рећи да сваки пети ученик сматра да нема насиља у окружењу.

Социјално искључење

Највећи број испитаника 37% навео је социјално искључење као вид насиља које се примењује у адолесцентним групама. Наводе да се дешава избацавање из групе, ширење лажних гласина и покушај да се одврате друга деца од дружења са жртвом 29,1% /52/

Подаци из истраживања указују на чињеницу да највећи број испитаника, њих чак 89% није спреман да престане да се дружи са неким по наговору друга или другарице, док је 11% /20/ то учинило. Ово је изузетно добар податак који указују да највећи број ученика има веома високо самопоуздање и не пада под утицај других. Процент од 11% указује на чињеницу да је сваки десети ученик спреман да се конформише и падне под утицај других, да други одлучују о његовом дружењу. Ипак остаје непознато зашто би то учинили, да ли због својих пријатеља или због добијених информација да се ради о особама које су непоуздане, које су можда агресивне или су склоне неком пороку....

Највећи број ученика 66% /116/ сматра да је искључивање некога из друштва облик насиља, док 34% /61/ сматра да није. Ово указује на потребу да се младима укаже на тежину мере у друштвеној заједници која је постоји од најстаријих времена људског друштва и сматрала се најтежом казном. Познато је да је казна искључења из групе била најтежа – остракизам који су доживели и велики филозофи: Сократ и Спиноза.

Испитаници су навели да искључење из вршњачке групе представља један од најтежих облика суровог понашања.

Вербално насиље

Вербално насиље је од 24% испитаника препознато као вид насиља у адолесцентном периоду, у школи. Као видови вербалног насиља издвојени су: **оговарање, исмејавање, изазивање, вређање, ругање, давање ружних имена, називање погрдних имена, давање имена, надимака који повређују, задиркивање, добацавање јер су јаки само на речима, ширење лажних прича, истицање физичког изгледа.**

- Одбацивање, вређање других особа, псовање од неких људи којих нисам очекивао.
- Кад ми неко без разлога дође и прети за породицу.
- Када ми неко дира породицу (мајку, оца и брата).
- Када се неко меша у нешто што га се не тиче.
- Нека особа кад ме вређа.
- Мој бивши ме повредио рецима и делима.
- Када неко мени близак говори лоше о некоме.
- Вређање других и ружна имена.
- Зафркавали су ме.
- Одбацивали су ме од пријатеља.
- Када су ме окривили за нешто што нисам урадио.
- Ситуација одбацивања и напуштања која се често понављала, што од истих људи, што од различитих ситуације када неко покушава да оспори ствари које су код мене видљиве као сто су нпр. успех и знање.
- Неки успутни неумесни коментари једне другарице ме понекад забрину..
- Без разлога су ми причали погрдне речи.

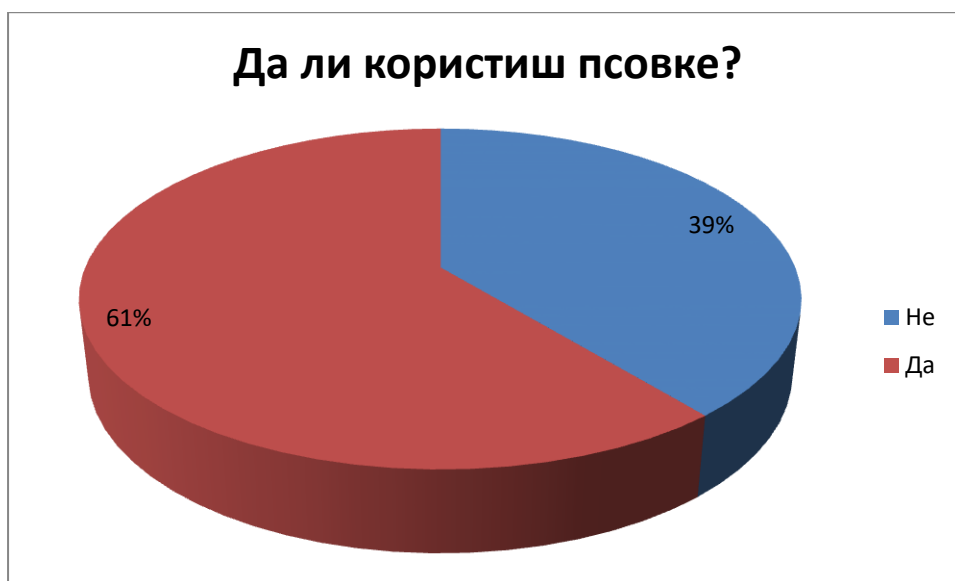
Оговарање се показује као најчешћи вид вербалног насиља међу ученицима. Подаци показују да нешто мањи број слуша оговарање друге деце 46%, док нешто већи број не слуша – 54%.

У оговарањима, према сопственој процени не учествује 76% , док 24% има искуство оговарања.

Вређање кроз исмевање и задиркивање на болан начин као вид вербалног насиља наводи 36% испитаника, а давање погрдних имена 19% /34/.

Псовке

Највећи број испитаника 61% навео је да користи псовке, док 39% наводи да не користи.

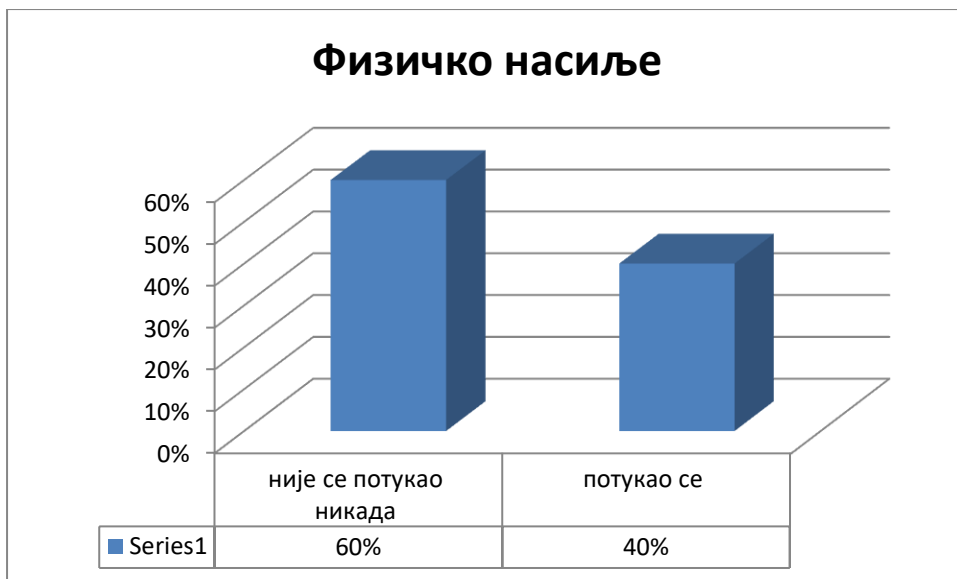

Интересантан је податак да нешто више од половине испитаника, 52% испитаника сматра да је псовање врста насиља, док 48% сматра да није. Може се претпоставити да је овакав начин изражавања сматрају за уобичајан и не виде у томе ништа посебно, а посебно не опасно.

Псовке представљају врсту изражавања за којом особа потеже у ситуацијама када се осећа немоћно. Њихова улога је вербално растерећење. Јавља се у ситуацијама беса. Псовке изазивају директну реакцију особа којима су упућене често у виду изазивања агресије и агресивног реаговања. Псовке усмерене на блиске рођке – мајку, сестру сматрају се јако повредљивима и најчешће изазивају снажне реакције. Псовке се уче веома рано у социјалној средини – породици, вршњачкој групи, јавним медијима.

Физичко насиље

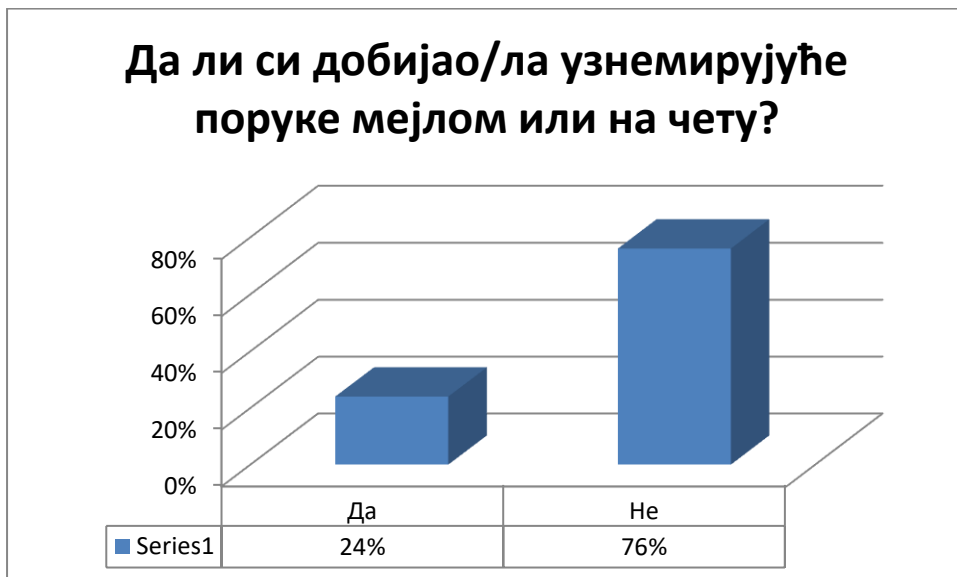
Највећи број испитаника 60% истиче да се никада није потукло ни са неким, док је 40% учествовало у тучи.

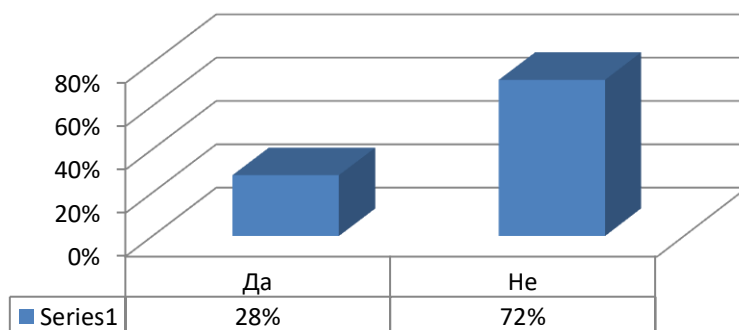
У организованим тучама учествовало је 8% испитаника, док 92% није учествовало.

Друштвене мреже

Насиље на друштвеним мрежама блиско је повезано са вербалним и одбацивањем од групе. Појављују се особе које пишу одређене увредљиве коментаре и особе које својим активностима то одобравају или не одобравају.

Да ли је неко о теби ширио неистине на друштвеним мрежама?

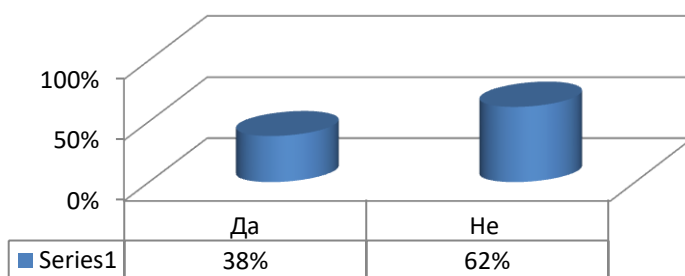

У нашем истраживању се показује да статус особе који лоше говоре о некој особи не лакује 94%, а лакује 6% испитаника.

Највећи број испитаника 86% истиче да нико од њихових пријатеља није морао да угаси фејсбук или инстанграм профил, док 15% има искуство гашења.

Говор мржње у окружењу или на интернету препознаје 38% испитаника, док 62% сматра да не постоји.

Да ли је неко из твог окружења ширио говор мржње или мржње уопште путем интернета?

СИТУАЦИЈЕ И ПОНАШАЊА КОЈА СУ ПОВРЕДИЛА ИСПИТАНИКЕ

На захтев да опишу ситуације у којима су их повредиле нечије речи или понашање одговоре су дала 103 испитаника.

Њих 34 је навело да немају овакво искуство и да их нико није повредио. Одговор „Нисам био у таквим ситуацијама“. Нису ме повредиле речи од мојих пријатеља. Добри су према мени. Нисам имала такво искуство јер ме не повређују туђа мишљења. Генерално није било таквих ситуација, да је нешто озбиљно у питању, изузев свађа, понекад, које се брзо заврше...

Петоро испитаника је истакло да су имали такве ситуације, али да нису били повређени. „Ништа не може да ме повреди“. „То је моја приватност“, „Не обраћам пажњу на увреде и речи које ми нису савети“, „Углавном су то безазлене увреде које ме не дотичу толико“.

64 испитаника је навело ситуације и речи које су их повредиле. Можемо их сврстати у неколико категорија:

Спољашњи изглед, личне особине, болести и стил облачења:

- Вређање по физичком изгледу и стилу облачења, нашла сам се у више ситуација где су деца својим провокацијама и упоређивањима хтела да ме спусте и понизе због начина на који се облачим и како изгледам.
- Кад неко каже лоше о мом физичком изгледу.
- Друг ме зове Дебели.
- Кад ми кажу да сам дебела.
- Вређали су ме због болести.
- Када ми је другарица рекла да сам педер, то ме је изузетно јако повредило и имам трауму од тога још из основне школе. И увек ми крену сузе када се сетим тог и више догађаја због којих сам патио од анксиозности и уопште ми није било добро ни све једно, желео сам извршити суицид.
- Углавном о томе како мој живот не вреди, како ми је боље да се убијем, кучка, прасе, крава. Ученица из мог одељења ми је добацила коментар који није био примеран (рекла ми је да сам мутав хахахаха).
- Ретко када ме погађају нечије речи, али уме да ме повреди када неко вређа мене на основу физичког изгледа.
- Када сам се ошишала на кратко.
- Кад ми говоре да сам женско.
- Повредило ме је када ми је другарица рекла да ју је блам када је са мном због мог понашања.
- Никада директно, али индиректно, исмевање интроверта и асоцијалних људи, јер сам и ја једна од њих.

Лагање и оговарање.:

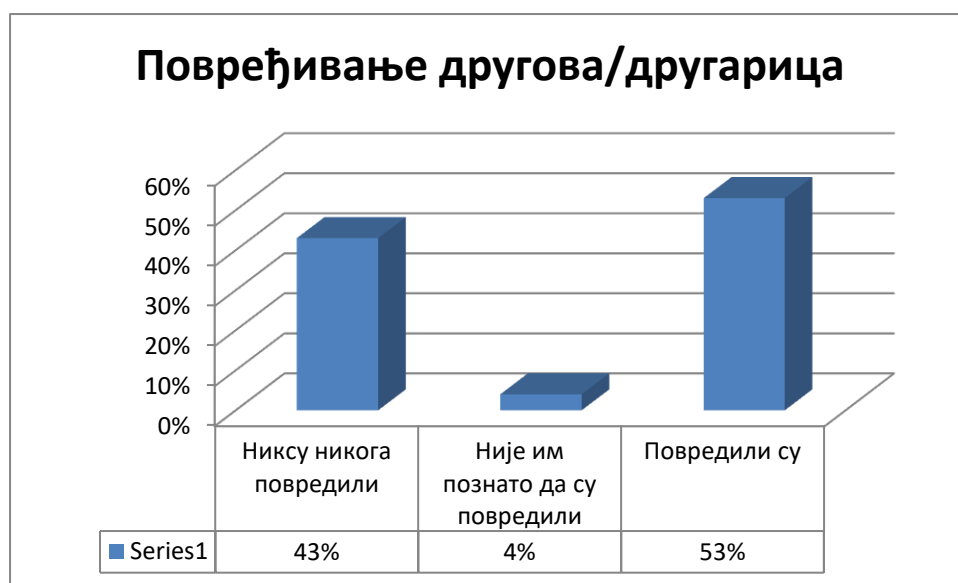
- Када је бивша најбоља другарица поверовала у приче да сам свашта причала за њу, а била сам спремна душу да дам за њу.
- Ширење лажи од стране пријатеља.
- Ширење лажи и неистине.
- Небитна особа шири лажи о мени.
- Лажи које измишља, и речи и понашање једне кучке.
- Мене заправо више боле оговарања "иза леђа" која су лицитирања где сам, шта радим и спиновање, што мене угрожава, поготово у смислу како професори гледају на мене, а

моја честа одсуствовања су везана за болест. Исто тако, дволичност је врло присутна у мојим генерацијама, као и испољавање мржње и реализација злочина из мржње.

- Без разлога су ми причали погрдне речи.

СИТУАЦИЈЕ И ПОНАШАЊА КОЈИМА СУ ОНИ ПОВРЕДИЛИ ДРУГЕ

На захтев да опишу ситуацију кад су рекли или урадили нешто што је повредило неког, одговорило је само 57% /103/ испитаника /. Добили смо следећу категорију одговора:

Велики број испитаника, њих 43% од оних који су одговорили сматра да нису никога повредили. Они су навели следеће одговоре:

- Мислим да нисам.
- Никад нисам урадила нешто што би неког повредило.
- Никад нисам зато што знам какав је то осећај.
- Водим рачуна да никога не повредим.
- Пре било чега размислим да ли би неког повредило нешто што бих рекла или урадила и за сад сматрам да никога нисам повредила.
- Трудим се да будем добра са свима, нико ми се никад није пожалио да сам га повредила а и лично се надам да нисам јер немам такве намере.

Није им познато да су некога повредили истиче 4% испитаника.

- Не радим лоше ствари, трудим се да будем добра особа.
- Не сећам се, можда се десило случајно или спонтано.
- Можда кад сам неког из шале повредио.

Остали испитаници 53% сматрају да су повредили своје другове /другарице. Њихове одговоре сврстали смо у неколико категорија и наводимо шта су их рекли.

Псовке, увреде

- Опсовала сам другарицу.
- Назвао сам брата ретардом.

Мило за драго

- Само да вратим некоме, зашто бих само ја требао да прођем кроз нешто.
- Кад неко покушава да докаже да је бољи од мене, вратим га на земљу.

Увреда уз извињење

- Сматрам да се десило у пар ситуација да сам повредила особу неким својим ставом и мишљењем, поента је да се због тога покајемо и да схватимо да нисмо сви исти, да смо различити и да ће нас другачије ствари повредити и битно је то да поштујемо.
- Мени је било непријатно.
- Вероватно сам повредила доста људи јер сам много искрена особа и шта год да ми је у мислима ја то кажем, кад нећу да се дружим са неким ја кажем тој особи и кажем зашто. Кома то смета ја се извињавам, али ја сам врло искрена особа и ја би тако волела мени да кажу.
- Када претерам у шали, али увек се извиним.

Истина која боли

- Кад сам рекла истину.
- Углавном их повредим истином.
- Шалио се на рачун особе којој фора није била смешна.
- Рекла сам другу да његово лоше расположење које је трајало неколико месеци утиче и на мене и он се лоше осећао после.
- Када сам рекла сестри да јој не стоји лепо нека мајица,тада се наљутила на мене.

Ненамерне увреде

- У школи конкретно не сматрам да сам икога повредила, нарочито намерно никада то не бих урадила, али једном се ученица из мог одељења "увредила" јер је други ученик из одељења одбио да оде да и њој купи ужину на почетку школске године, а мени је отишао да купи јер сам га лепо питала (на почетку године смо имали договор међусобно да када неког мрзи да оде да купи ужину, онај ко иде да купи себи ужину, добије новац и од те друге особе да купи и њој АКО МОЖЕ И ИМА ВРЕМЕНА). Сем тога, свесна сам да код куће често ненамерно изнервирам своју сестру, а некад и мајку, али мислим да је то у граници нормале, нарочито јер смо сви напети у последње време из приватних разлога.
- Само сам рекла другарици да ми чува гумицу и наљутила се. После је друга другарица узеле гумицу и ова је плакала.

Свађа

- Излети некад лоша реч током свађе.
- У тренутку љутње кажем нешто што не мислим.

- Нисам имао до сада нешто тако али у свађама знам да кажем много ствари које мислим и које не мислим и те речи стварно дирну срце оном коме је упућено.
- Коришћење ружних речи.
- Рекла сам најбољој другарици ружну реч.
- Па кад ме неко изнервира ја кажем оно ста мислим и то буде увек узрок онога што неког повреди.
- Импулсивно сам одреаговала.
- Углавном свађе у афекту.
- У свађи сам вређала другу особу.

Прекид контакта

- Одвојила се од пријатеља због приватних разлога.
- Имавши неке своје приватне проблеме који су утицали на моје тренутно расположење и антисоцијални став према пријатељима у том тренутку.
- Десило се пар пута да избегавам једног дечка јер је напоран.
- Избегавала сам другарицу само зато што ми се нису свиђали неки делови њеног понашања, а плашила сам се да разговарамо о томе.

Болне шале

- Кад кажем нешто погрешно.
- Вређао сам другарицу.
- Рекла сам да је он/она превисе низак/ниска.
- Рекла сам нешто, а нисам мислила пре него што сам рекла.

ШКОЛА КАО БЕЗБЕДНО МЕСТО И НАСИЉЕ

Нешто више од пола испитаника 59% сматра да је његова/њена школа безбедно место, док 41% има супротно мишљење.

О понашању особља у школи ученици имају подељено мишљење. 71% сматра да се реагује, док 29% не дели ово мишљење и мисли да школа не реагује на насиље.

За казне примењене на починиоцима насиља у школи ученици имају различито мишљење. Највише њих 48% сматра да су одговарајуће, 45% да су сувише благе и 7% сматра да су сувише строге.

ВРСТЕ НАСИЉА У ШКОЛИ

На питање о врстама насиља у школи одговорило је 57% /105/ испитаника. Они су описали различите ситуације на часовима који указују на постојање насиља. На основу датих одговора издвојили смо ситуације ученика према ученицима, ученика према наставницима и наставника према ученицима. Наводимо њихове аутентичне одговоре.

Ученици према ученицима:

- Па дала сам одговор на часу математике, где је једна девојчица почела да исмејава.
- Став мог одељења приликом презентације.
- Кад неко на ружан начин истиче моје мане.
- Вређање друга на часу.
- На пример кад сам се јавила јер сам знала одговор и друг ми се смејао јер се нисам обријала.
- Када сам била у четвртог разреда основне школе, једна девојка ме је извређала пред целим разредима, тог дана сам се осећала јако лоше.
- Када сам била у основној школи од три реда ја сам седела у целом реду сама остали су седели у остала два реда и нико није хтео да прича са мном јер сам била другачија.
- Када би људи гледали моју финансијску ситуацију или гледали мене кроз оцене.

Ученици према професорима:

- "лошији" ученици мог одељења се понашају јако не примерено према професорима, конкретно према професорки математике, вређају је у лице, неваспитано се понашају на њеном часу, оговарају је иза леђа и њу криве за своје не знање. Ја сам једна од ученица којима не иде математика, али ни у једном тренутку нисам ни помислила да је за то одговорна професорка, сматрам да се она јако труди, чак нам одржава допунске. Сем тога, ти ученици исмевају друге ученике са времена на време, не слушам њихове разговоре, па не могу навести конкретан пример, али сам свесна да то раде. Сем тога, у нашем одељењу се налази један дечак за кога сматрам да има посебне потребе, међутим, он је један од ученика са најнепримеренијим понашањем. Константно псује, вређа и једно време је говорио да ће нас све побити и да воли крв и да убија људе, хвалио се да му је отац војно лице, па је могуће да код куће има оружје које овај ученик може да употреби. Тај ученик такође често уме да се непримерено понаша према професорки енглеског језика

Директор према ученицима:

- Речи директора који подржава и прикрива насиље, чак и подстрекује.

ПАСИВНО ПОНАШАЊЕ УЧЕНИКА У СИТУАЦИЈАМА НАСИЛНИШТВА

На питање које је гласило: **Опиши неку прилику када си био/ла сведок насилништва ученика према другом ученику или наставнику, а поводом тога ниси учинио ништа одговорило је 52% /95/ испитаника.**

Половина ученика који су дали одговор њих 47 наводе да нису били у таквој ситуацији, или су реаговали. Написали су:

- То се није десило.
- Нисам био сведок.

- Могуће је да сам био, али нисам обраћао пажњу.
- Немам такво искуство – увек се трудим да помогнем жртви, па пријавим.
- До сада никада није било такве ситуације јер сам сваки пут учинио нешто и помогао да се проблем реши.
- Ја ако сам сведок учинио сам нешто.
- Кажем истину.
- Нисам била никад сведок, али када приметим нешто обратим се неком наставнику.
- Отишао је други ученик да пријави.
- Увек учиним шта год је у мојој моћи, у основној школи сам била сведок и учинила да то престане.
- Ја увек спречим неког када је у тучи.
- Био сам сведок, али сваки пут сам учинио све што је у мојој моћи да помогнем жртви.
- Не постоји, увек сам учинила нешто.

Остали испитаници њих 46 било је у таквој ситуацији. Наводимо њихове одговоре.

Ученици – ученици

- Била сам сведок насиља више пута, али не бих волела да делим због жртве.
- Ученица мом другу прича како ће да му уништи живот.
- Па на часу када неки ученици дају себи мало више за право.
- Па није ме занимало.
- Могуће да сам био али нисам обраћао пажњу.
- Кад се наљуће један на другог.
- Исмејавали су другара из одељења због оцена.
- Вређање и понижавање друга како би они себе уздигли.
- Када је један дечак псовао другог и гњавио га, нисам могла ништа да предузнем.
- Ружна имена.
- Често пута се дешавало, али нисам хтео да друкам.
- Када су ми се другови посвађали.
- Када су тукли ученика.
- То се десило само једном, они су били старији од мене.
- Моје одељење је зезало једну фризерку.
- Кад се један друг играо дављења са другим .
- Тукли су неког дечка на улици, а ја сам стајала у само сам се склонила.
- Чуо сам оговарања ученика о ученику који генерално није најбољи према свима.
- Свакодневно, када један ученик из одељења крене да вређа другог ученика који је вероватно дечак са посебним потребама. Такође тај исти ученик стално улази у конфликте са професорима који се никада се заврше на лепим речима.

Насиље ученика према професору

- Нисам пријавила насиље које трпи професорка математике јер не знам коме, нити насиље које трпи професорка енглеског језика. За ученике не знам, не могу се сетити знам да када знам да о некоме конкретно нешто лоше причају, пријавим.

- Када сам био у другом одељењу да поправљам оцену, ученици нису испоштовали професорку тако што је у учионици била велика галама као да професорка није ни била присутна и неки ученици су се шалили на професоркин рачун док је покушавала да предаје лекцију.
- Особа из одељења се драла на професорку.
- Када задиркују наставника по ходницима.
- Када је ученик срушио професора са столице.

Насиље наставника према ученицима

- Када ученике малтретира наставница и снима, а директор подстрекује и наговара нас ученике да ћутимо и причамо шта њему одговара.
- Пуно пута сам слушао како професори вређају остале ученике из мог одељења без да се побуним.

АКТИВНО ПОНАШАЊЕ УЧЕНИКА У СИТУАЦИЈАМА НАСИЛНИШТВА

Већ у претходном давању одговора неки испитаници су навестили да у свакој ситуацији коју процене као насилништво предузимају одређене активности да помогну. На захтев да опиши неку ситуацију у којој су били сведок насилништва ученика према другом ученику или наставнику, а у којој су били активни тако што су покушали да спрече или су се обратили за помоћ одговорило је као и на претходном питању 52% испитаника.

Њих 47% /43/ навело је да није било у оваквој ситуацији:

- Нисам био у таквој ситуацији.
- Нисам обраћала пажњу. Нисам био сведок.
- Није се десило у мом присуству.
- Давно је било, не сећам се.

Реаговање ученика - посредовање

- Нисам имала такве ситуације, али када моји другови кажу нешто увредљиво углавном им скренем пажњу ако претерују.
- Није било ситуација, и да је било то су туче и нико не реагује.
- Покушала бих да спречим увек.
- Увек учиним нешто да помогнем.
- Покушао сам да спречим насиље над над наставницом, али је директор претио целом одељењу.
- Ја сам покушао.
- Кад се посвађају.
- Вређали су једног друга у ресторану њих четворица и ја сам се умешао и рекао им да престану да га дирају.
- Да када је дечак вукао девојчицу за косу и онда сам јој помогла и одбранила је.

- Ученици из мог одељења често вређају једни друге без потребе и ја се трудим да им скренем пажњу рецима да то што раде није ОК.
- Особа из разреда напала друга.
- Дешавало се и то, али безуспешно су биле моје речи.
- Па помогла сам јој да је друг остави на миру, тако што сам рекла да то није забавно.
- Кад је друг из одељења скратио другарици косу.
- Ретко када добијам помоћ од других углавном се то занемари.
- Давање погрдних имена.
- Било је свађа међу мојим другарицама и ја јесам покушавао да их помирим, али су се на крају само међусобно игнорисале (другарице из мог одељења ту једну из другог) а ја сам био индиректно приморан да прекинем да се дружим са њом.
- Реаговао сам кренули су се сва друга потући и ми смо их раздвојили.
- Када су се моје другарице посвађале и кренуле су се чупати и ударати, па сам стала између њих.
- Када је изгледало као да ће почети туча између двојице мојих пријатеља ја и још неки смо их раздвојили.
- Једна ситуација је била када су се моја два друга вређала око неке ситнице и то је прешло на тучу па сам их ја раздвојио и решио проблем.
- Чуо сам како се два лика свађају и како у суштини нико није обраћао пажњу на њих
- Покушала сам решити речима.
- Када ученик крене да вређа другог ученика који је вероватно дечак са посебним потребама, увек се умешам зато што је ужасно шта све ученик њему каже.
- У основној школи, присуствовала сам часу наставника који је понижавао ученика мог одељења на основу националности кроз "неслане" шале, такође и на бази његових способности у школи, итд, устала сам и исказала своје мишљење, да то није у реду, касније сам саопштила разредном старешини.
- Када професори вређају ђаке и сваки пут када видим насиље над неким ђаком од другог ђака.

Пријава професору

- Ученик који је узнемиравао цело одељење са причама о масакрима које он може да почини на почетку године, пријавила сам га 2-3 пута код разредног старешине, разговарала је са њим, међутим, он се и даље не примерено понаша, само не прича конкретно о крвопролићу већ галами, удара о сто, виче и псује. "Лошијим" ученицима је то смешно, али осталима је бизарно.
- Позвала сам професорку.
- Гурање и псовке сам пријавила професорки која је реаговала.
- Обратио сам се за помоћ наставника/наставнице.
- Када су се два ученика потукла звао сам професора.
- Па био сам сведок, када су једног ученика из мог одељења називали погрдним надимком, саветовао сам му да се обрати разредној што је он и учинио

ОСПОСОБЉЕНОСТ УЧЕНИКА ЗА УОЧАВАЊЕ РАЗЛИЧИТИХ ВРСТА НАСИЉА

Интересовало нас је колико се ученици осећају оспособљенима да уоче ситуације које се процењују као насиље. Мањи број ученика, само 46%, одговорио је на ово питање Добили смо неколико категорија одговора:

Нису оспособљени

- Нисмо.
- Нисмо способни.
- Нисмо уопште.
- Не колико би требало.
- Нимало, уопште никога није брига да ли неко пати само тај неко жели да се не меша и да каже како то није његов проблем. СТРАШНО.
- Ученици се не едукују довољно да би могли да схвате шта се све сматра насиљем.
- Требало би добро, али некада се деси да не уочимо.
- Па генерално, свако може да уочи насиље, само је питање ко ће и да ли ће да помогне жртви.
- Ако се конкретно мисли на школу, сматрам да у школи јесу способни да препознају, али не и да реагују на насиље.

Ниска оспособљеност

- Мало/слабо.
- Врло мало. Прво је потребно радити на критичкој свести деце и младих, а затим радити на препознавању потенцијалног насиља.
- Јако лоше.

Довољна оспособљеност

- Довољно.
- Довољно да препознамо врсту.
- Мислим да смо довољно оспособљени, али да неће свако реаговати када види насиље и ту настаје велики проблем.
- Мислим да то свако лако може да примети.
- Па сви врло лако приметимо насиље.
- Добра.
- Ја лично много.
- Ја ако видим, ја кажем некоме.
- Веома.
- Веома смо способни да уочимо.
- Одлично.

Не могу да процене

- Не знам.
- На то тренутно нема одговор.
- Ја немам такав проблем.

- Зависи од особе.
- Ја не схватам ништа превише озбиљно тако да у много чему и не уочавам насиље.
- Камере, дежурни професори, полиција.
- Наставници умеју да спрече насиље и да казне свакога како треба.

РИЗИЧНА МЕСТА У ШКОЛИ И ОКРУЖЕЊУ

Интересовало нас је да сазнамо која места ученици виде као ризична за безбедност ученика у школи и у окружењу. Одговорило је само 94 испитаника /51%/. Добили смо веома хетерогене одговоре тако да их је јако тешко сврстати. Поларитети се крећу од става да нема таквих места, до тога да свако место може да буде не безбедно.

Нема ризичних места – 18% испитаника који су дали одговор је истакло да их нема:

- Нема их.
- Колико знам, нема таквих места.
- Мислим да у нашој школи не постоје ризична места.

Ризична места постоје – сматра 82% испитаника који су дали одговор.

Сва места су ризична - 50 је одговорило свуда:

- Свуда.
- Било које место је једнако.
- Све је ризично, насиље може да се деси било где, у сопственом кревету, на улици, у школи...
- Па у принципу не постоји ризично и мање ризично место...
- Насиље у овом случају не зависи од места.
- На свим местима.
- Мислим да су ризична места за млађе ученике да буду у групама вршњака јер је врло могуће да их задиркују.
- Свуда се шире трачеви. Не постоји безбедно место ако вас је брига за туђе мишљење. У ходницима школе највише ћете чути каква сте особа, на основу свих неистина које шире о вама.

Простори у школи:

1. Тоалет - 17
2. Двориште -8
3. Учионица -7
4. Места иза школе -5
5. Ходници-3
6. Тамо где нема камера -1

Простори ван школе:

1. Мрачне улице око школе/окружење - 9
2. Пекара, аутобуска станица, клубови-4

ФИЗИЧКА И ТЕХНИЧКА БЕЗБЕДНОСТ ШКОЛЕ

И на ово питање одговоре је дала половина испитаника, њих 55% /100/. Физичку и техничку безбедност школе као добру проценило је 29% до испитаника који су дали одговор. Истакли су да је то:

- Видео надзор.
- Дежурни полицајци и професори.
- Директор.

Неколико испитаника је нагласило да то постоји, али су изразили сумњу у могућност помоћи.

- Нисам сигуран да ли је од помоћи.
- Све то постоји, али мислим да нема велику улогу у свему.

Део испитаника сматра да не постоји добра безбедност у школи

1. Дежурство је формалност код многих наставника.
2. Видео надзор не ради на неким местима.

Неколико испитаника /11/ је у дилеми о квалитету безбедности

- Онако
- Делимично
- Не зна 5

Занимљива је порука једног испитаника: Ништа од тога није потребно ако се сви договоре без насиља.

ВРЕМЕ ЗА НАСИЉЕ

На питање „ У које време се најчешће дешава насиље“ одговорило је 54% /99/ испитаника. Одговори су веома хетерогени, али се могу сврстати у две екстремне категорије – не зна 15 и свако време 84.

- У свако доба.
- Не бирају време.
- Не постоји конкретно време.
- Било кад може да се деси.

- Време не одређује када ће се насиље десити.
- Свако време је време за насиље.
- Па не постоји одређено време.
- Сматрам да не постоји одређено време.
- Нема “правог” времена за насиље оно се дешава увек.
- Насиље у овом случају не зависи од неког специјалног времена, дешава се у насумичним тренуцима када нема надзора одраслих.
- Током целог дана је вербално насиље присутно свуда.
- Вечерњим сатима можда, али заиста није битно, насиље де увек може одвити, независни од места и времена.

Одговоре испитаника који су дали конкретне одговоре рангирани смо према броју одговора:

1. За време одмора 15 / У главном за време великог одмора , али присутно је и на малим одморима.
2. Вечерњи сати 7
3. После школе 7
4. Ноћу -2
5. Пре школе -2
6. Ван школе -1

ДОСТУПНОСТ ДУВАНА, АЛКОХОЛА И ПСИХОАКТИВНИХ СУПСТАНЦИ

На ово питање одговорило је 57% /104/ испитаника. Велики број 66% /69/ од испитаника који су дали одговор сматра да је дуван доступан, већина сматра да је и алкохол доступан док мали број сматра да су доступне и психоактивне супстанце.

25 испитаника сматра да то није доступно, док 10 одговара да не зна.

Наводимо неколико специфичних одговора:

- У животу генерално јесу.
- Дуван и алкохол су лако доступни, али психоактивне супстанце не. Макар тако мислим
- Јако лако су доступни.
- Мој млађи брат од тетке / са којим живим/ почео је да пуши без знања његових родитеља, а сад кад знају само је наставио.
- Да, јер по мени би требало да буду тестови на алкохол и дрогу на свака 3 месеца и да се не излази из школског дворишта, да се ужина носи од куће.

ВАЖНОСТ ОДНОСА АДОЛЕСЦЕНАТА

Ученици су имали задатак да на скали од 1 до 5 оцене важност својих односа са родитељима, друговима и другарицама из школе, са друговима и другарицама ван школе, са партнером – младић, девојка, са наставницима. Ученици су могли да укажу и на важност неког другог односа. Односе су процењивали као Веома су важне, важни су, осредње важне, мало важне и неважне.

У наредној дајемо упоредне податке.

Однос	Веома важни	Важни	Осредње важни	Мало важни	Неважни
Родитељи	79%	10%	8%	2%	1%
Другови ван школе	57%	29%	11%	1%	2%
Другови из школе	54%	25%	17%	2%	2%
Нешто друго	57%	20%	17%	2%	4%
Партнетнер	52%	22%	16%	3%	7%
Наставници	46%	28%	19%	4%	5%

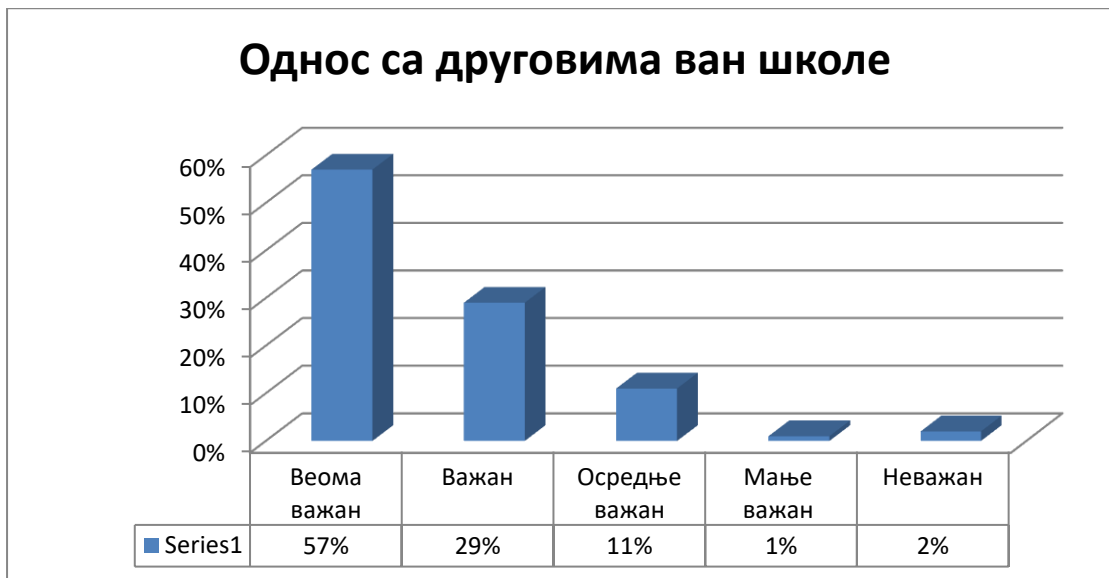
Однос	Одговорило	Средња оцена
Родитељи	169	4,63
Другови ван школе	174	4,36
Другови из школе	173	4,28
Нешто друго	138	4.20
Партнетнер	157	4,10
Наставници	173	4,10

Однос са родитељима

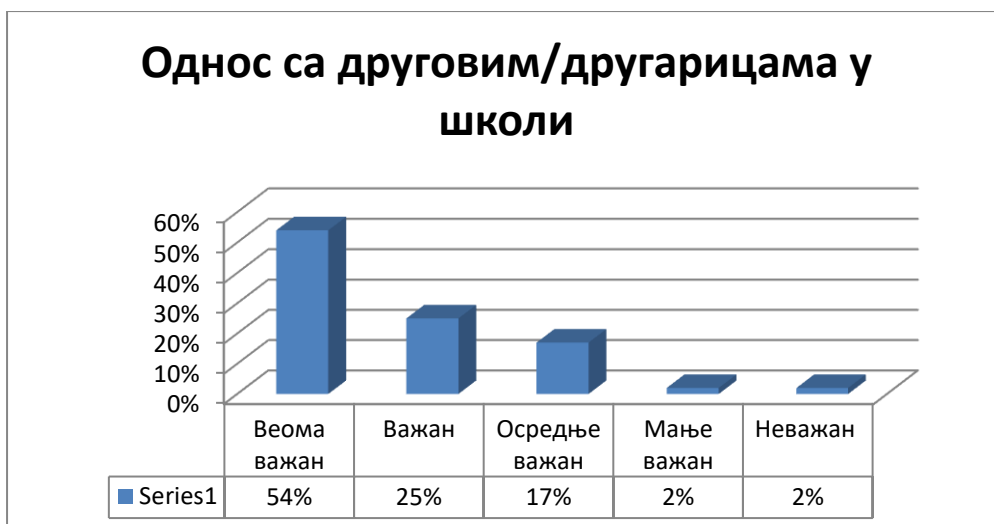
Највећем броју адолесцента на овом узрасту је значајан однос са родитељима. Јако мали проценат ученика 3% сматра овај однос неважним.

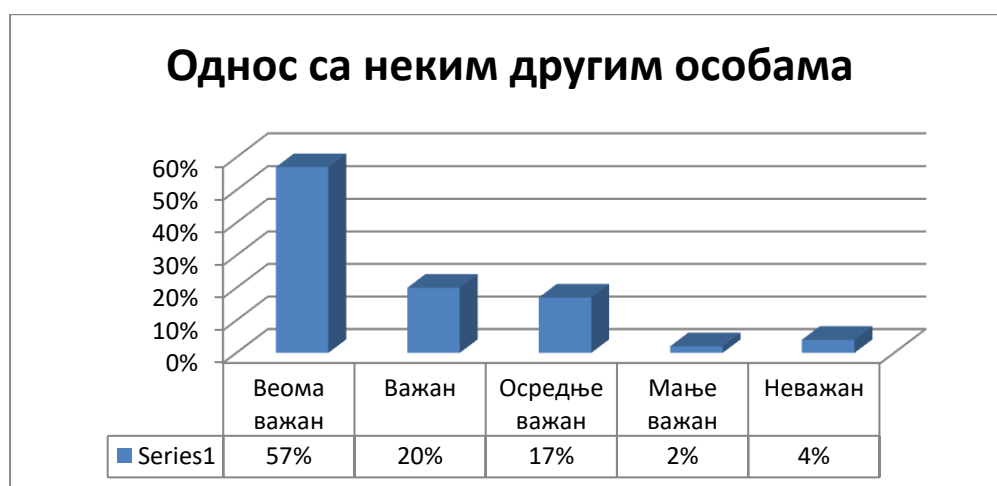
Однос са друговима ван школе 86% иститаника сматра за важан.

Односи са другови из школе су важни за 79% ученика, док за 21% осредње или мање важни.

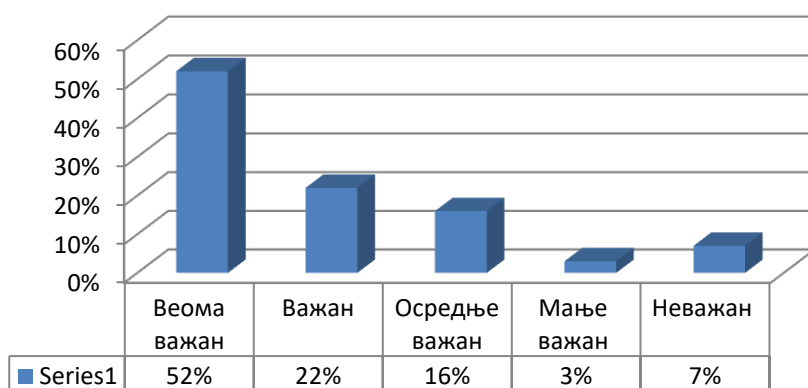
Неки други однос

Занимљив податак је да чак 77% испитаника сматра важним неки други однос, али је непознато са ким се успоставља.

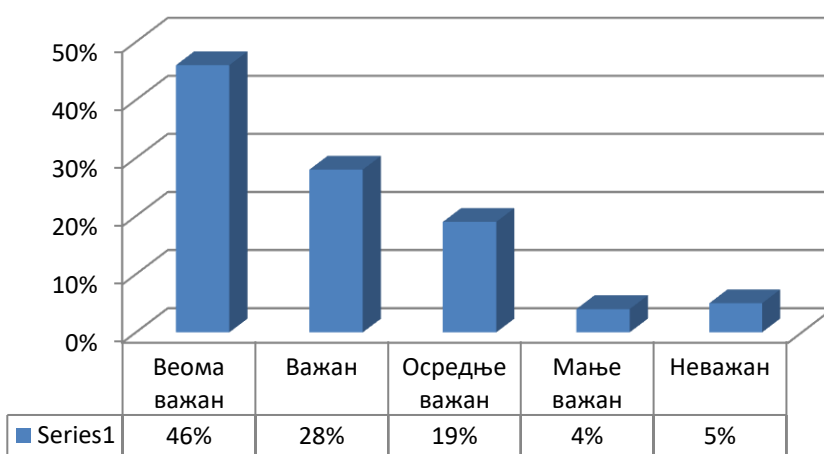
Однос са партнером код 74% , две трећине испитаника је важан, док 26% сматра то осредње или мање важно. Може се претпоставити да је то период нестабилних адолесцентних веза, тако да један број испитаника и нема искуство правог партнерског односа.

Однос са партнером - младић/девојка

Однос са наставницима је веома важан или важан за већину ученика – 74%, док је осталима мање важан или неважан.

Однос са наставником

ВАЖНЕ АКТИВНОСТИ ТОКОМ ДАНА ЗА АДОЛЕСЦЕНТЕ

Истраживањем смо дошли до веома занимљивих података који указују на важне активности адолсецената.

У наредној табели приказаћемо упоредне податке:

Не бих могла/могао да замислим дан да :	5	4	3	2	1
	Потпуно се слажем	Слажем се	Не знам	Не слажем	Уопште се на слажем

				се	
Не позовем неког телефоном	27%	11%	27%	10%	24%
Се не видим са другом/другарицом бар на кратко	29%	19%	25%	10%	17%
Се видим са дрштвом у граду	21%	12%	28%	14%	25%
Не пошаљем неколико порука	41%	12%	26%	9%	12%
Не комуницирам са неким на друштвеним мрежама	38%	13%	26%	10%	14%

ДИСКУСИЈА ПОДАТАКА

Збуњени пред ескалацијом насиља у нашим школама и друштву урадили смо истраживање са младима средњошколског узраста и дошли до следећих сазнања:

1. Млади су свесни постојања насиља у нашем друштву и запажају да се оно присутно у школама. Највише се запажа између ученика, нешто мање је присутно од наставника ка ученицима, а још мање од ученика ка наставницима.
2. Ученици запажају да су насиљу склони сви људи, и млади и одрасли.
3. Истраживање показује да су најчешће жртве насиља надарени ученици, далеко више од просечних, немирних и ученика слабијег успеха.
4. Подаци показују да млади мисле да су могуће жртве сви ученици, али да су ипак више изложени младићи, него девојке. Ово се може запазити и у друштву где се у хулиганске групе укључује далеко више младића него девојака. Такође се у групама навијача, обезбеђења, пребрзих возњи налази више младића. Са друге стране податак о убиству жена у породицама указује да су оне далеко више жртве породичног насиља.
5. Истраживање је показало да велики број ученика, једна трећина испитаника, сматра да је био жртва насиља. Највећи број ученика жртава обратио се за помоћ родитељима, вршњацима и наставницима/психологу, педагогу. Негде око 20% ученика није потражило помоћ, већ су покушали да сами пронађу решење. Познато је да жртве насиља имају одређене тешкоће које се појављују у виду анксиозности, пада концентрације, слабијег учења, избегавања школе, појачане агресивности, улажење у улогу насилника...Зато је важно да се жртвама пружи одговарајућа психо-социјална подршка како би успешно превазишли трауму, добили подршку и сигурност.
6. Охрабрује податак да је највећи број ученика спреман да активно реагује у ситуацијама када примети насиље. Међутим, око 20% испитаника није спремно да реагује јер се плаше да ће сами постати жртве или да ће их прогласити цинкарошима, док су остали у уверењу да то није њихов проблем или да им жртва није блиска. Ово указује на недостатак вештина за реаговање у ситуацијама групног притисак и потребу да се прихвате норме групе, па макар то било и понашање које је штетно. Такође је важно подстицати развој емпатије и указивати на значај повезаности међу људима.
7. Испитаници су истакли социјално искључење и вербално насиље укључујући и друштвене мреже као најприсутније насиље у школама. Бројне су варијанте које се

јављају у оквиру ових насиља - оговарање, псовање, вређање, ... Колико су болне повреде показује сећање на убојите поруке које су добили, као и оне које су упутили другима.

8. Око 40% испитаника сматра да школа није безбедно место, да запослени не реагују благовремено на насиље, а више од 50% сматра да су изречене мере неадекватне – сувише строге или сувише благе.
9. Простор у школи само 29% доживљава као безбедан у физичком и техничком погледу, а 18% сматра да у школи нема ризичних места.
10. Подаци показују да се ученици различито понашају у ситуацијама када се дешава насиље што је условљено њиховим темпераментом и цртама личности јер већина сматра да нису довољно оспособљени да препознају насиље и да је мало оспособљена да реагују у таквим ситуацијама.
11. Ученици сматрају да је дуван доступан, алкохол у нешто мањем проценту, а да се до психоактивних супстанци теже долази.
12. Однос са родитељима највећи број ученика сматра важним што је значајан податак с обзиром да се ради о адолесцентима средњошколског узраста када је бунтовништво доста изражено. Ово пружа могућност да се успоставља добра сарадња са родитељима ради усмеравања ученика и у ситуацијама које се показују као насиље.
13. Однос са вршњацима у школи и ван већина ученика високо вреднује, што је у складу са развојним потребама адолесцената. Оно што захтева опрез је понашање групе у којој је ученик и систем вредности који залаже с обзиром да је ученицима овог узраста јако тешко да се супроставе захтевима групе, чак и кад процењују да то понашање није добро /групне туче, конзумирање алкохола, дувна, психоактивних супстанци.../
14. Однос са наставницима ученици процењују као важан, али је на најнижој лествици у односу на друге односе. Веома је занимљиво сазнати шта су очекивања ученика од наставника и у којим ситуацијама се гради поверење. Видели смо да је само 18% испитаника спремно да се обрати наставницима уколико процењују да се жртве вршњачког насиља.
15. Најзначајније активности за већину наших испитаника је слање порука, комуникација на друштвеним мрежама и разговор телефоном. Мањи број има потребу да се нађе са друштвом. Ови подаци показују да комуникација преко медија представља доминантан вид комуникације данашње генерације што их уводи у виртуални свет и удаљава од непосредног људског додира. Самим тим губи се емпатија и социјални доживљај другог, као и могућност исказивања себе.

ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ

1. Постојање насиља у свим односима који постоје у школи намеће потребу да се превенција у виду едукација, обука, тренинга ради и са наставницима и са ученицима, како би унапредили своје вештине и компетенције за препознавање и заустављање насиља пре његове ескалације.
2. Податак о присутности насиља у друштву указује на потребу ширих друштвених акција које би се спроводиле путем медија, јавних трибина, плаката, билборда, као контроле

понашања особа које представљају друштвене моделе – глумци, лекари, професори, политичари, спортисти...

3. Податак да су жртве насиља најчешће даровити ученици отвара могућност за даља истраживања, тј. трагање за одговорима шта доводи до овакве ситуације. Да ли се ради о себичним, егоцентричним и нарцисоидним особама, или је њихова даровитост повод за завист и љубомору њихових вршњака. Каква је улога наставника у формирању ученичких колектива, промоцији инклузивности, емпатије и ученичке сарадње.
4. Оснаживање ученика да затраже помоћ, као и наставног особља у школама за пружање психо-социјалне подршке ученицима који су били жртве вршњачког и других видова насиља. Стварати услове школским психолозима и школским педагозима да се баве индивидуалним саветодавним радом и организовањем радионица за групну подршку. Важно је превазилажење стигме да је жртва сама крива. Слоган: Ниси проблем! Имаш проблем? Оснажује жртве и развија нови друштвени приступ жртвама.
5. С обзиром да је истраживање показало да је свако изложен могућем насиљу, да не постоје апсолутно безбедна места и безбедно време потребно је развијати ученичку и наставничку резилјентност како би се осећали оспособљенима да препознају ситуације могућег насиља, опасности и да са довољно вештина науче да заштите себе, и особе из свог окружења.
6. Сматрамо да је потребна већа подршка превентивном раду како у школи тако и од стране удружења која се баве младима. Програми заштите од трговине људима, корупције, изградње родне равноправности, развијање социјалних и комуникацијских вештина оснажују сваку особу, независно од узраста да препозна опасности и да конструктивно делује у таквим ситуацијама.
7. Значај односа са вршњацима указује на вредност генерацијског учења, тј. на велику улогу вршњачких едукатора. Чињеница да је лакше поверити се вршњаку и са њим заједно потражити помоћ подстиче на подизање поверења у вршњачко учење и на важност стварања мреже „ученичких експерата“ за различите проблеме који се појављују као што су вршњачко насиља, лични проблеми, здравствене и менталне тешкоће, болести зависности, поремећаји исхране....
8. И поред сазнања да се комуникација младих одвија углавном преко медија и да је они преферирају, ми указујемо на значај директног сусрета и на кратко време одвајање од телефона и рачунара. Само у сусрету људских бића упознаје се друга особа, различитост, стиче увид у себе и своје могућности. У непосредном сусрету други су нам огледало, олакшивач тешкоћа, раме за плакање, утешитељи, лепа реч, радост, ведрина... А то све смо и ми њима.

ЗАКЉУЧАК АУТОРКЕ ИЗВЕШТАЈА:

Било је задовољство обрађивати податке из овог истраживања. Дружила сам се са сто осамдесет троје адолесцената, кроз више од четрдесет питања. Размишљала сам о сваком њиховом одговору, упознавала шта их је ранило и кога су они ранили, кога вреднују, шта им је животно важно. Схватила сам да не пролазе кроз живот „слепи“ већ да добро виде, и да нису незаинтересовани већ промишљени, и да нису егоцентрични већ уплашени, и да нису неспремни да помогну већ да често не знају како.

Моја порука за крај овог рада: Оно што људе од најранијег узраста, па током целог живота повезује је реч. Она може да буде отров, а може и мелем. Важно је да схватимо да можемо бити и једно и друго, и да од комуникацијских вештина које смо научили, личне воље и система вредности зависи да ли ћемо другима у комуникацији бити светло или тама, прозор или зид. Бити боље са другима, значи бити боље са собом. То је могућност да дамо макар мали допринос да овај свет буде боље место за живот свих нас. Кад помислимо да смо мали и да не можемо ништа променити, сетимо се речима песникиње Весне Крмпотић: „Сјети се вале да си море“.